

Ivo Holmqvist

Cui bono – en pessimistisk betraktelse om svensk dagskritiks uppgång och fall

Underrubriken på den här uppsatsen kan tyckas alltför negativ och defaitistisk, och kanske hade jag Gibbons *Decline and Fall of the Roman Empire* i tankarna när jag formulerade den, eller William M. Shirers *The Rise and Fall of the Third Reich*. Så illa står det väl inte till med svensk dagskritik just nu? För all del, den lever och frodas, men i andra former än förr. Om det är att beklaga eller att jubla åt beror förstås på bedömarens ålder, utgångspunkter och vilka jämförelser man gör. Och själva rubriken, Cui bono – till vilken nytta, till vems nytta? Är dagskritiken angelägen, och har den någonsin varit det? Tycke och smak, skilda behov... Man lever säkert lycklig utan att läsa recensioner och utan att skriva dem. En stor svensk kritiker, Olof Lagercrantz, har i sin tänkvärda korta skrift om *Om konsten att läsa och skriva* ett exempel på en fiskargubbe i finska skärgården som klarat sig bra genom livet, lektyr förutan...

Men jag skulle nog för egen del vilja svara ja på frågan om dagskritiken har varit och fortfarande är angelägen, men också instämma i påståendet att den sett bättre dagar. Nyss valde man in en medlem till Svenska Akademien, församlingen av arton ledamöter som sedan instiftandet 1786 sitter på den stol de tilldelats, tills de

avgår med döden – det var Lars Forssells taburett som blivit ledig. Ett ärofullt uppdrag, med förpliktelser. Den nyvalde kom i en intervju¹ in på läget för en litteraturkritiker några år in på 2000-talet i Sverige, och sade bland annat detta: “Det intresse för kvalificerad kritik som Horace [Engdahls] och min generation hade finns inte längre. Jag har en känsla av att tidningarna har svårt att rekrytera bra kritiker.” Intervjuaren summerar den intervjuades åsikt att bildvärlden tagit över, att tv-kanalerna hotar litteraturen, att tempot är uppskruvat, och får så svaret: “Allt måste gå snabbt. Man tappar hängivenheten, intresset för att sätta sig in i något. Det som präglar mitt eget litteraturintresse är det motsatta: möjligheten att återvända till olika böcker och fördjupa min förståelse för olika författarskap.” Och så följdfrågan: det snabba tempot och avsaknaden av kritisk granskning, vad innebär det för framtiden? “Det finns i alla fall en risk för en mera narcissistisk kultur där personen, författaren, är viktigare än författarskapet och där det kritiska samtalet blir lidande.”

Karin Thunberg, för det var hon som intervjuade, förtydligar: dagens författare måste skapa ett eget varumärke, måste se till att få plats i en tv-soffa, det räcker inte med att bara skriva... Och intervjuoffret lägger ut texten:

Det handlar om hela det postmoderna klimatet, där man ifrågasätter kvalitet och bestående värden. Men i samma ögonblick som vi ger upp vår strävan efter att göra något riktigt bra har vi också gett upp litteraturen [...]. Man måste inte vara anhängare av vissa värden eller slåss för en litteraturkanon. Det viktigaste är att vi har kvar en grundläggande vilja att offra en del av våra liv för att något ska bli riktigt bra. Just den hängivenheten saknar jag mer än något annat i dag.

Den som tecknar den bilden av dagens kritik är Anders Olsson,

¹ *Svenska Dagbladet* 8 mars 2008.

litteraturprofessor vid Stockholms universitet vars forskningsintresse särskilt inriktat sig på Gunnar Ekelöf och Gunnar Björling, båda tämligen esoteriska poeter. Det är ingen särskilt ljus bild av dagsläget, men det är möjligt att man ska vara jämnårig med honom – 58 år – eller kanske helst ännu lite äldre för att till fullo eller i alla fall till dels instämma i vad han säger, och sympatisera med hans lätt uppgivna utblick. Innan jag riktar ljuset på de svenska förhållandena en bit in på 2000-talet ska jag, eftersom jag är både anglist och nordist, som hastigast dröja vid två nyutkomna böcker som har en viss relevans i det här sammanhanget, den ena engelsk, den andra amerikansk, och i samband med det dröja vid dagskritiken i England och USA, i det nära förflutna och i nutid, om än översiktligt. Rónán McDonald är *lecturer* vid the University of Reading, en enahanda stad, mest berömd för det fängelse där Oscar Wilde satt inspärrad efter sedlighetsmålet mot honom och som han skrev en sorgsen ballad om, *The ballad of Reading Gaol*, men där man också har Samuel Becketts efterlämnade papper i universitetsbiblioteket, och dessutom Chatto and Windus förlagsarkiv vilket varit anledningen till att jag vid ett par tillfällen varit där. Rónán McDonald är specialist på just Beckett, men han har också skrivit om andra irländska dramatiker. Hans bok *The Death of a Critic* har ett omslag i svart och rött som ser ut som en deckare, med en blodig dolk i ryggen på ett mordoffer, det är kanske förlagets sätt att försöka förvill läsarna så att den säljer bättre. I så fall blir de grymt besvikna, försvärrt de inte uppskattar en klartänkt genomgång av den kritiska traditionen på engelskt språkområde. Boken har redan hunnit diskuteras en del, och nog mest mött medhåll (fast den är illa korrekturläst, kanske också det ett tidens tecken).

Förutom fågelflykten över stora namn från antiken och framöver, men framför allt bland engelskspråkiga kritiker, kommer han in på dagens situation där kritiken inte längre står lika central som den en gång gjorde i dagspressen, och kritikern inte har en lika odisputabel ställning som smakdomare som den gången lovord be-

tydde stora upplagor, tummen ner döden för författaren. De senaste decenniernas förändringar beror bland mycket annat på hybridämnet *Cultural Studies*, men också på att de *professors, readers* och *lecturers* som skrev för en vidare läsekrets utanför universiteten inte längre gör det, av olika orsaker. De är alltför upptagna av undervisning, alltför specialiserade, alltför vana vid ett teoretiskt avancerat språkbruk som inte lämpar sig för en vidare läsekrets, alltför ointresserade av att gå i dialog med icke-akademiska läsare.

Dock blickar han med försiktig optimism in i framtiden, det finns ett liv för kritikern också i post-postmodernistiska tider, och ett utrymme för en kritik som når ut. Han citerar ett meningsutbyte hos Samuel Beckett, i *Waiting for Godot*, mellan Vladimir och Estragon, där de bjuder över varandra i invektiv, fram till "Sewer rat! Curate! Cretin!" – och som absoluta höjdpunkt vad gäller skymford detta: "ESTRAGON [With Finality]: Critic!" (s. 10). Den kärve Becket var inte ensam om att se kritikern som ohyra, kolleger till honom har sett denne som en eunuck som vet hur det går till och ser det ske jämt, men inte av egen kraft kan utföra det. Det är elakt, och kanske är det träffande, eller också är det bara betalt för gammal ost av en uppretad författare vars verk sablats ner. Som motvikt citerar McDonald en mindre känd skotsk jurist från 1700-talet, Lord Kames, som i sin *Elements of Criticism* från 1762 påstod att

The science of rational criticism tends to improve the heart no less than the understanding. It tends in the first place, to moderate the selfish affections: by sweetening and harmonizing the temper, it is a strong antidote to the turbulence of passion and violence of pursuit: it procures to man so much mental enjoyment, that in order to be occupied, he is not tempted to deliver up his youth to hunting, gaming, drinking, nor his middle age to ambition, nor his old age to avarice (s. 56).

Det låter ju bra, kritiken som ett motgift mot ungdomens förvillelser, medelålderns måttlösa strävan och ålderdomens girighet...

Rónán McDonald urskiljer två typer av kritiker när han rör sig fram genom århundradena, dels den akademiske och den esoteriskt inåtvände (och han hinner där säga mycket om framväxten av *English Studies* några år före förra sekelskiftet, den som var grundad i strikt filologi och först senare tillät mera subjektiva värderingar och essäistiska utsvävningar), och dels den utåtvände, den journalistiske popularisatorn (på en linje som föregåtts av den obundne skribenten som kunde skriva fritt, av ingen tvingad eller begränsad, som levde på egna medel, likt William Hazlitt, Robert Louis Stevenson och andra, med utrymme för digressioner och reflektioner). En tredje typ intar efter hand scenen, särskilt från och med 1920-talet: författaren som kritiker. T.S. Eliot och Virginia Woolf är dem han framför allt nämner som exempel. En fjärde sort gör sig efter hand bred: de som på grund av att de är kända, oberoende för vad, får uppmärksamhet när de utlåter sig om litteratur, hur glatt amatörmässigt det än må vara (som förre premiärministern Edward Heaths många artiklar och böcker, dock om musik, fast just det exemplet inte tas upp av McDonald).

I ett kapitel kommer han sedan alltså in på det universitetsämne som kallas *Cultural Studies* och som i England haft sin upprinnelse i marxisten Raymond Williams intresse för en samhällsinriktad kritik. Ingen skugga faller över honom, men väl på hans efterföljare som förfuskat och förstört mycket i sin relativisering av fasta värderingar (fortfarande enligt McDonald), om sådana nu någonsin hade någon objektiv giltighet. Och än värre faller slagskuggan över amerikanska universitet. Men han skymtar som sagt ett ljus i änden av tunneln, nu när de häftigaste metod- och teorislagen är utkämpade och dammet lagt sig över slagfälten:

It is time to recognize that criticism is a craft and a literary form [...]. Perhaps the critic is not dead, but simply sidelined and slumbering. The first step in reviving him or her is to bring the idea of artistic merit back into the heart of academic criticism. 'Judgement' is the first meaning of *kritos*. If criticism is to be

valued, if it is to reach a wide public, it needs to be evaluative (s. 149).

Han slår alltså ett slag för en värderande och subjektiv kritik som inte behöver vara så förtvivlat rädd för att trampa på ömma tår och vara politiskt inopportun eller inkorrekt. En liknande tendens kan märkas i USA, långt om länge, där särintressena annars har tagit över universitetsinstitutionerna och den ängsliga observansen av *Political Correctness* gjort tillvaron sur och kommunikationen med studenterna besvärlig för lärarna. Även där tycks pendeln vara på väg att slå tillbaka. Rónán McDonald nämner som ett exempel på en friare attityd kritikern James Wood, som gått från recenserandet till en professur, fast det brukar vara tvärtom. Med sin nyutkomna *How fiction works* skriver han in sig i en tradition av essäistiskt utformade kommentarer till berättandet, med berömda föregångare som E.M. Forster med *Aspects of the Novel*, och Percy Lubbock med *The Craft of Fiction*. James Woods bok är stimulerande om än inte uppseendeväckande originell. Den hade lundaprofessorn Staffan Björck skrivit mycket bättre, om en engelsk version, med internationella exempel, av hans banbrytande och mycket spridda narratologiska studie *Romanens formvärld* hade följt på de många svenska upplagorna. Att den aldrig blev av var något han beklagade under senare år, fast med distans till det hela.

Men engelsmannen James Wood som sedan några år finns i USA, som professor i just *The Practice of Literary Criticism* vid Harvard, är på många sätt den idealiske läsaren och därmed också bokanmälaren. Han var verksam först i *The Guardian*, senare i *New York Times* och nu i *The New Yorker*: lyhörd för detaljer, uppmärksam på alla nyanser, en kritiker som kan offra en hel sida eller mer på sex ord hos Virginia Woolf eller göra långa utläggningar om sina favoriter, däribland Henry James, Joseph Conrad, Saul Bellow och Philip Roth, och han kan smälla John Updike på fingrarna för hans tekniska klumpigheter – sådan närläsning som han sysslat med i sin egenskap av dagskritiker. En idealisk läsare, kan tyckas, men brit-

tiska kritiker har funnit många fel med boken, både sakfel men också fel i hans attityd: man ska inte vara så översvallande entusiastisk! Ett kort citat visar hans tillvägagångssätt:

Thanks to free indirect style, we see things through the character's eyes and language but also through the author's eyes and language, too. We inhabit omniscience and partiality at once. A gap opens between author and character, and the bridge – which is free indirect style itself – between them simultaneously closes that gap and draws attention to its distance.

This is merely another definition of dramatic irony: to see through a character's eyes while being encouraged to see more than the character can see (an unreliability identical to the unreliable first-person narrator's) (s. 11).

Det är förstås ingen särskilt originell iakttagelse, och de båda lundensarna Staffan Björck och Bertil Romberg² har formulerat det mera precist, men det är hursomhelst roligare att läsa kritikern James Wood när han teoretiserar, än de flesta av hans kolleger som sitter instängda i akademiska elfenbenstorn utan att anstränga sig att nå ut med läsbara texter för en långt mindre specialiserad läsekrets än den de själva tillhör. Sådana akademiska skribenter finns det många av, regeln *publish or perish* har funnits länge, en lång rad publikationer på ens CV leder till *tenure*, en fast tjänst. Saknas de så är det kört. Rónán McDonald sätter i sin bok yttergränserna för en kritisk storhetstid i England och Amerika till 1948 och 1968, dvs å ena sidan nykritikerna med bas framför allt i amerikanska södern, Robert Penn Warren, John Crowe Ransom, osv, och å den andra studentupprorens år som ändrade så mycket, och så mycket av det till det sämre. När jag som ny student kom till Lund för lite mer än fyrtio år sedan och läste vad som då ännu hette Litteraturhistoria

² Bertil Romberg i sin doktorsavhandling från 1962, *Studies in the narrative technique of the first-person novel*.

med poetik ingick Johan Fjord Jensens korta sammandrag av nykritikens teser som obligatorisk läsning, det var stimulerande: texten i fokus, renad från historiskt staffage och biografiskt bråte.³ Självfallet kan gränsen tänjas bakåt till tjugotalet så att åtminstone T.S. Eliot och Virginia Woolf kommer med, liksom Ezra Pound och den D.H. Lawrence som skrev en lika egensinnig som stimulerande essäsamling om amerikansk litteratur, *Studies in classic American literature*.

En rad namn skulle kunna nämnas på andra stora kritiker på andra sidan Atlanten, främst av dem Edmund Wilson, förödande språkkunnig och med en enorm beläsenhet och en aldrig stillad aptit på litteratur; vidare den skarpe Lionel Trilling (vars enda roman *The Middle of the Journey* är en av de stora politiska kommentarerna till kommunisthetsens USA – dock ligger den underliga bataljen mellan Alger Hiss och Whittaker Chambers inte till grund för den, även om det verkar så)⁴; Alfred Kazin med sin långa rad artiklar om nyare amerikansk litteratur, och Malcolm Cowley som redan i sin *Exile's Return* ringade in sitt område: Amerikas jämnåriga författare som han oftast kände personligen – skrivs sådan kritik längre? Susan Sontag finns inte längre, Leslie Fiedler har avlidit – de tongivande kritikernas släkte är nog en utdöd art, där som här. Jag har på sistone haft anledning att syssla med en kritiker verksam i USA kring förra sekelskiftet, så gott som okänd i Europa (fast många av

³ Per Erik Ljung som läste Fjord Jensens handbok ungefär samtidigt i Lund har satt in den i sitt sammanhang, i uppsatsen 'Scandinavian Lyrical Modernism and Anglo-American New Criticism', i *English and Nordic Modernisms*, ed. Bjørn Thysdal et al. (2002).

⁴ I en artikel om John Dos Passos romantrilogi *USA*, i *Bokvännen* 1982:1, antog jag att anklagelserna mot Alger Hiss för spioneri fanns i bakgrunden till romanen – Trilling hade varit skolkamrat med Chambers – men korrigerades av DN:s förre utrikesredaktör Ulf Brandell i nästa nummer av tidskriften. Lars Jakobson använder sig av denna invecklade affär, för sin roman *Pumpan* (1991).

hans skrifter finns på Kungliga Biblioteket och Nobelbiblioteket i Stockholm, av någon anledning, och alla dessutom gjorts tillgängliga på nätet). James Huneker var en impressionistisk kritiker med breda intressen: konst, litteratur och musik, av en typ som inte längre förekommer: kritikern som gentleman och polyhistor.⁵ Per Erik Wahlund var kanske den siste av det slaget i Sverige. Utrymme för en sådan bildad, lärd och verserad kritiker finns knappast längre.

Och man skulle kunna säga något om de allt färre fora som står öppna för dagskritik i dagens USA: *New York Times Book Review* i en särskild bilaga varje söndag, och för artiklar av mera kvalificerat slag *The New York Review of Books* som startades av den nyligen bortgångna författaren Elizabeth Hardwick (en tid gift med poeten Robert Lowell) som passade på när *New York Times* inte kom ut på grund av tidningsstrejk (senare uppstod den engelska motsvarigheten *London Review of Books*), *The New Yorker*, *Washington Post*, *Los Angeles Times*, *The Boston Globe* – så värst många fler är tidningar som ger utrymme åt bokrecensenternas dagskritik inte, och platsen som finns krymper alltmer (bortsett från akademiska publikationer förstås). Och i England *TLS*, numera med namnet på skribenten utsatt efter varje recension, de var länge anonyma, *The Independent* (vars kapabla litteraturredaktör Christina Patterson tidigare var chef för ett poesicentrum), *The Telegraph*, *The Guardian* – alla kan man för övrigt läsa på nätet (i Norden finns av tradition plats för fler recensioner, men även där har förödande inskränkningar skett).

Efter denna snabba glidflykt ska jag ska västerifrån närma mig det svenska genom att först säga några ord om Danmark och dansk dagspress som i fråga om dagsrecenserandet är påfallande huvudstadsorienterad (liksom Sverige, åtminstone tror stockholmarna det

⁵ Huneker hade inte bara franska och tyska utan också skandinaviska intressen: han skrev om Ibsen och Strindberg och korresponderade med Georg Brandes.

– recensenterna i dessa köpenhamnska och stockholmska tidningar bor dock ofta långt bortom huvudstadsregionen), med tidningar som kompletterar varandra eftersom deras inriktning och bevakningsområde varierar: den kulturkonservativa *Berlingske Tidende* med anor från 1700-talet som just nu råkat i akut finansiellt bryderi; *Politiken* som från starten 1884 bland annat var brödernas Brandes språkrör, deras kulturradikala synpunkter har dominerat det danska kulturlandskapet alltifrån det moderna genombrottet men på sistone stött på patrull från en konservativ regering som vågat sig på att ge ut en officiell Kulturkanon, något som verkar omöjligt i Sverige; *Information* som startade som illegalt blad under kriget och som nästan hela tiden haft den flitige och mycket välorienterade Torben Brostrøm som sin huvudrecensent (han är väl inläst på det nordiska, inte minst det svenska vars nyare litteratur han skrev en användbar handbok om, professor på Lærerhøjskolen och en fordrande man som jag kan vittna om: jag hade honom ofta som censor när jag tenerade danska studenter i Odense), *Weekend-Avisen* med mycket stort utrymme för kultur, och så *Kristeligt Dagblad* som jag haft nöjet att medverka i som recensent liksom i den provinsiella *Fyens Stiftstidende*. Slutligen *Jyllandsposten* med den största cirkulationen av danska dagstidningar, nu mest känd som den avis där Muhammedstriden hade sitt upphov – alla har de påfallande god plats för kulturartiklar och bokrecensioner; kanske är det ett europeiskt fenomen (*The Irish Times*, *The Scotsman*, *Die Welt*, *Die Zeit*, *FAZ*, de större franska och italienska tidningarna osv. är alla betydligt mera generösa vad gäller kulturstoff än sina amerikanska motsvarigheter).

Och för att inkretsa det nordiska än mer: *Hufvudstadsbladet* i Helsingfors (också det en kultursida där jag recenserat ny litteratur, av och till under de dryga trettio år jag hållit på med den aktiviteten) är en märklig blandning av provinsiellt blad för Borgå, Kyrkslätt, Grankulla och andra svenskspråkiga kranskommuner till Helsingfors, och storstadspress med vida utblickar mot engelskt, franskt

och tyskt språkområde. Och efter denna sviptur genom den amerikanska och europeiska pressen Sverige slutligen, med först några namn på kritiker i det förflutna som satte spår i debatten och vars recensioner diskuterades, dem klippte förlagen tacksamt och använde i sin reklam. Kritiker av det slaget finns det knappast längre utrymme för i dagens medialandskap, av olika skäl som jag ska komma in på.

De är sinsemellan olika. Jag ska med få ord och grova generaliseringar försöka sammanfatta deras egenart:⁶ Först och främst Fredrik Böök, skomakarmästare Christofferssons påg i Kristianstad som hade läshuvud och gjorde snabb karriär i Lund, blev professor där, hoppade av för en välbetald tjänst som kulturchef på *Svenska Dagbladet*, återkom till Lund, var tyskvänlig och i början av andra världskriget talade inför Lunds studenter om vikten av att böja sig för vinden söderifrån – sedan var han persona non grata och ägnade sina återstående dagar åt forskning kring svenska författare som han skrev en rad briljanta biografier om: Stagnelius, Tegnér osv. Men dessförinnan hade han varit sin tids viktigaste kritiker, med en stor välutbildad och bildad borgerlig läsekrets med i stort sett samma referensramar som han. Hans recensioner avgjorde en boks öde, och de samlades allteftersom i nästan årligen återkommande klippssamlingar av *Essayer och kritiker* som sålde i massupplaga: kritikern som riksläkare.

Hans nästan jämnåriga kollega Anders Österling, också han skåning, var från början biblioteksman, väl inläst på både klassisk och modern litteratur, utgivare av Bonniers gula serie (samtidigt som Sigurd Hoel i Norge gjorde sammalunda för Gyldendal Norsk Forlag), och oftast magistralt upphöjd som bedömare av nyheter på litteraturmarknaden – också han med stor läsekrets, också han ton-

⁶ Per Rydén har skrivit den auktoritativa sammanfattningen av svensk dagskritik i sin oerhört faktatäta översikt *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880* (1987).

givande, också han en smakdomare vars ord avgjorde andras öden, och även han med regelbundet återkommande klippssamlingar, de flesta kallade *Dagens gärning* (vilket avslöjar hans egen höga uppfattning om sitt kritiska uppdrag). En tredje skåning var Gustaf Hellström som till en början fick betalt per rad för det han skrev i *Dagens Nyheter* – alltså är hans artiklar långa och lätt omständliga, det tar tid innan han kommer till skott. Under ett drygt dussin år, från 1936 till 1948, recenserade han nyutkommen litteratur, framför allt engelsk och amerikansk, i den tidningen.⁷ Han hade varit tidningens korrespondent i England, Frankrike, USA och så återigen England, och hade skrivit reportage om Sovjet och en tidig rapport från Hitlers tredje rike, och var politiskt observant. Inte heller hans typ av recensent förekommer längre.⁸

Bland kvinnliga kritiker – de har uppmärksammats efter förtjänst först i sen tid – är Klara Johansson en av de främsta. Hon skrev i *Stockholms Dagblad*, sedan länge insomnat, och hade inget behov av att följa det dagsaktuella slaviskt. Från sin bokkammare i Halmstad iakttog hon det som F.R.Leavis (som dock samtidigt var universitetslärare) skrev om i England, *The Great Tradition*. I Leavis fall Henry James, Joseph Conrad, George Eliot, Jane Austen, D.H. Lawrence och inte så många fler, i Klara Johanssons framför allt Goethe och de amerikanska transcendentalisterna kring Emerson. Henne har man långt om länge åter uppmärksammat, bland annat tack vare Carina Bjurmans utmärkta biografi häromåret. En senare lika läsvärd kollega till henne är Ruth Halldén som i *Dagens Nyheter*

⁷ Han kompletterade därvidlag den flitige Thorsten Jonsson, USA-korrespondent, översättare, roman- och novellförfattare, och vid sin förtida död 1950 DN:s kulturredaktör. Om honom och andra svenska observatörer av Amerika vid den här tiden, se min artikel "Atombomber, tryckkokare och kyssäktla läppstift", om den svenska amerikabilden kring 1950, särskilt hos Astrid Lindgren, i *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 2007:2.

⁸ I en kommande samling artiklar om Hellström, redigerad av Lennart Leopold, skriver jag om hans syn på amerikansk litteratur.

ägnade långa och klokt balanserade recensioner åt romanens mödrar och döttrar i England och annorstädes, fulla av insikter, lätt buren lärdom och inlevelse.

Och vidare i raden av stora svenska kritiker Knut Jaensson, kamrer på Värtahamnens gasverk i Stockholm, som samman med hustrun, romanförfattarinnan Tora Dahl, samlade trettioalets modernister hos sig och som efter en sen debut skrev långa recensioner och tidskriftsessäer om betydande litteratur, senare bevarade i ett par essäböcker: också han en gentlemannakritiker vars oväld inte utsattes för något jäkt. Annorlunda med den allestädes närvarande Artur Lundkvist, en autodidakt som tidigt skaffade sig en suverän falkblick över utländsk litteratur, till en början amerikansk (det är han som introducerar Faulkner för svenska läsare, i *BLMs* allra första nummer 1932), senare alltmera sydamerikansk litteratur, men också allt annat modernistiskt av betydelse och en tidig och entusiastisk filmkritiker. Han är den store vägröjaren, hans bok *Ikarus flykt* inkörsporten för många generationer svenskar till Joyce, Faulkner, Saint John Perse osv. En enda blind fläck hade han i sitt litteraturintresse: det sträckte sig knappast bakåt i tiden.

Finlandssvensken Bengt Holmqvist var den lärdaste av sin generations litteraturgranskare, han tycktes ha läst allt på de flesta språk och gav magistrala omdömen om det, först i *Dagens Nyheter* i på hart när obegränsat spaltutrymme, och sedan i tungviktiga sammanfattningar (efter kortare böcker om svensk fyrtiotalstryk, och om den nya kritiken) av den nyare europeiska litteraturen i en bastant volym i Bonniers allmänna litteraturhistoria där en uppföljning länge var aviserad men som aldrig kom – ryggbesvär satte stopp för de långa sittningar som var nödvändiga. Bland *DNs* stora kritiker fanns också lundaprofessorn Staffan Björck, redan nämnd, med blick för det berättartekniska och vars flitiga recenserande av ny svensk litteratur lade grunden för reflektionerna och den rika exempelsamlingen i *Romanens formvärld*. I tre läsvärda artiklar introducerade han Tolkiens *Sagan om ringen* för svenska läsare; de har

aldrig tryckts om. Han var alltför sparsmakad när han räddade över något av det myckna han skrev, i samlingar som *Karl XII:s stövlar* och *Löjlige familjerna*.

Återstår så den efter Bök mäktigaste av dem alla i det förflutna, Olof Lagercrantz, recensent först i det konservativa *Svenska Dagbladet* och sedan i Herbert Tingstens liberala *Dagens Nyheter* vars kultursidor han radikaliserade efter 1968, bland annat med sin uppmärksammade serie reportage från en resa till Maos Kina där hans skyggglappar redan då tydligt märktes. Även han hade makt: hans entusiasm var smittande, hans negativism förödande. Inte sällan övergav han gamla preferenser i mera kritiska nyläsningar (så i fråga om Hjalmar Gullberg), och någon gång högg han i sten i ett formidabelt gnistregn, som i fråga om Ingmar Bergmans film *Sommarnattens leende*. Han var en briljant skribent, med ett fyrverkeri av metaforer – inte heller för hans slag av recensenter finns det plats i dagens svenska press.⁹

Vad har hänt i svensk press på senare år som gjort det svårt för kritiker av ovan nämnda slag att göra sin stämna hörd eller sina rader lästa? Nästan alla svenska dagstidningar har gått över till det mindre format som tidigare bara kvällstidningar hade. Den tabloidiseringen innebär ett krympande textutrymme, samtidigt som bilder tillåts ta större plats och typografin blir luftigare: antalet tecken i en recension har i motsvarande grad reducerats. Vidare har tempot, som Anders Olsson påpekat, blivit mera uppdrivet, dagens litteratur har störst värde om den kan betraktas som en nyhet – hetsen och jäktet tilltar. Personintresset har ökat markant: författaren sna-

⁹ Birger Christofferson sorterar i sin bok *Svenska litteraturkritiker. Metoder, teorier, värderingar* in Lagercrantz under rubriken 'Den kritiska diktningen' och Österling under 'Den orienterande kritikern', hänför Bengt Holmqvist till 'Den nya kritiken' och kallar Artur Lundkvist "en återskapande kritiker". Tomas Forser ställer samman en tio-i-topplista av svenska kritiker i ett slutkapitel till sin *Kritik av kritiken* där sex av de ovan nämnda recensenterna återfinns, dock varken Staffan Björck eller Ruth Halldén.

rare än verket hamnar i fokus. Kultur och Nöje har slagits samman i en bilaga, oftast med stor övervikt för det senare. Honoraren för frilansskribenter som aldrig varit lysande är nu sämre än förr, generellt sett. Tidningar slås samman i snabb takt, centralisering genomförs också av kulturartiklar, och TT – Tidningarnas Telegrambyrå – har inrättat en avdelning, TT Spektra, som förser landsortstidningar med syndikerat material. Lokala kunniga skribenters saftiga omdömen får allt mindre utrymme och ersätts allt oftare med fadd skåpmat från Stockholm där internbråk hos huvudstadens litterära innekretsar, ett käbbel av mycket begränsat intresse, bereds opropor-tionerligt stor plats.

Snuttifieringen tilltar: allt kortare och allt rappare skrivna texter ersätter de längre och mera eftertänksamma. Läsekretsen är inte längre homogen, på gott och ont. Andra former för publicering gör att var och en kan bli sin egen och andras kritiker, på egna bloggar eller som recensent för bokhandlar på nätet, Amazon.com eller Dixikon etc, tipsa om det nyutkomna på Dagens Bok, i tidskrifter som bara finns på internet, osv – också det på gott och ont.

Annat är enbart glädjande, som att antalet kvinnliga kritiker ökat markant, det var länge en osynliggjord grupp, och likaså finns allt fler kvinnliga kulturchefer (bland annat på *Hufvudstadsbladet* och *Dagens Nyheter*). Olika litterära tidskrifter, bland dem *Svensk Litteratur-tidskrift* och senare det Bonnierska förlagets flaggskepp *BLM*, båda med viktiga recensionsavdelningar, har gått i graven, men har för all del ersatts av andra. Tomas Forser sammanfattar en del av dessa tendenser, som

[...] personlighetsexponering och hypervisualisering, kroppsfokusering och celebritetsinriktning av journalistiken och livsstilen. Återkommande grepp i denna kritik är anekdoten som läsarrättning, och den kritiska diskursen får en utspelskaraktär som ger den drag av performance i stället för textcentrerad analys. Kritikern spelar rollen av auktionsutropare snarare än av obducent av döda texter. Kritikern garanterar med hjälp av sitt ego

också värdet hos föremålet för analysen (s. 161).

Och han kommenterar vidare paradoxen att böcker säljs mycket bra i Sverige sedan bokmomsen sänkts (men att skattebefria författare, som skett på Irland, förblir säkert en utopi i Sverige allt framgent), vilket väl innebär att många fler läser dem, medan dagskritiken samtidigt fått allt snävare ramar:

Fler läser böcker och färre intresserar sig för litteraturkritik och litteraturtidskrifternas kommentarer [...] det vi nu kan se är inte en generell försvagning av fältet utan en uppdelning i olika slags litteraturkulturer, där en dekanoniserad, underhållande och utåtriktad känslengagerande litteratur tillhör de framgångsrika och massmedial exponerade. Också på litteraturens fält får vi särkulturer och -offentligheter i stället för en bildad allmänskultur (s. 174).

*

Efter dessa strödda anteckningar i marginalen ska jag avsluta med ett konkret exempel på hur en debatt kan komma av sig, trots goda intentioner. Att det samtidigt blir tal i egen sak må förlåtas. Omständigheterna är dessa: i januari 2006 kom på Bonniers förlag ut en tunn liten debutroman, Fabian Kastners *Oneirine*, 140 sidor lång. Jag recenserade den, påpekade att boktiteln hade med drömmar att göra, och skrev bland annat så här:

Ett par sidor in i boken filosoferar den anonyme jagberättaren om vad som ligger i ett namn: "En röst uttalar mitt namn, tätt intill mitt vänstra öra. Den säger att det är ett konstigt namn, men att det inte gör något eftersom namn ändå inte betyder någonting, det vill säga förnamn, till skillnad från efternamn som betyder allt här i världen, men att mitt efternamn vid närmare eftertanke också är ett ganska konstigt namn." Om man inte hade sett Fabian Kastners namn under en hel del recensioner på

senare år och hans bild på omslagsfliken [...] så kunde man tro att efternamnet var lånat från den ironiske tysken Erich Kästner, han som skrev den klassiska *Emil och detektiverna*, och förnamnet från dennes berömda tyska tjugotalsroman som heter just *Fabian* och handlar om moralupplösningen i Weimar-republiken.

Fast Fabian Kastner finns säkert i sinnevärlden. Hur originell som författare han är kan man dock fråga sig. Boken är påfallande stilsäker, men handlingen tunn och huvudpersonens kval oengagerande. De litterära lånen är många, bland annat brandskattas T.S. Eliots *Det öde landet*. Ett enda av bokens trettiosex kapitel är riktigt roligt, en fristående episod med finurlig intrig som bryter av så markant från romanen i övrigt att man blir misstänksam. Och mycket riktigt, det som berättas på sidorna 94-103 är nästan allt taget från den märklige franske författaren Georges Perecs postuma novell *Le Voyage d'Hiver*. Det hade kanske gått an om lånet erkänts, men det gör inte Kastner. En snabbkontroll avslöjar att t.ex. större delen av sidan 100 är direkt stulen från Perec, ord för ord och rad för rad. Det plagiatet är så grovt att Bonniers nog borde fundera på att dra in upplagan och makulera den.¹⁰

Det där uppmärksammades snabbt i storstadspressen, av en kulturskribent som typiskt nog hade siktet inställt mer på person än sak: hon ringde mig när jag råkade befinna mig i tunnelbanan i Bryssel, och ville ha besked på stört: anklagade jag en debutant för litterär stöld? Det ägde sin riktighet, jag ansåg att åtminstone en sida i Kastners debutbok var plagiat.¹¹ Och så rullade det snabbt på, i en till synes förutbestämd inscenering: jag fick rollen som dammig gammal professor, författaren som frifräsig förnyare, uppbackad av diverse kritiker som ansåg att collage var en vedertagen

¹⁰ *Ystads Allehanda* januari 2006.

¹¹ Karolina Anderssons notis i *Svenska Dagbladet* 2 februari 2006 var redan i rubriken märkbart upphetsad: 'Debutant anklagas för litterär stöld'.

litterär metod, ett sofistikerat klipp- och klistrande. De moraliska aspekterna sjönk snart undan. Jag hade hoppats på en saklig debatt om var gränserna går för litterära lån, men icke: följdartiklarna sikade in sig på person och tappade saken ur sikte, och tonläget blev lätt hysteriskt. Svenska Dagbladet där en stor del av debatten fördes, bland annat med inlägg från kritikern Mats Gellerfelt, hade dock den goda smaken att ta in min slutkommentar – *auditor et altera pars*:

Mats Gellerfelt undrar oroligt var jag befunnit mig sedan T.S. Eliot gav ut *Det öde landet* – alltsedan 1922 har jag förstås varit instängd i en lufttom kammare fylld av böcker medan dammet stillsamt lagt sig över både dem och mig, liksom Canettis fnöske-torre Kien som det går illa för i slutet av *Die Blendung*. Nej, jag har visserligen både hunnit läsa en del böcker och recenserat vissa under årens lopp, men dessutom har jag försökt lära studenter vid några utländska universitet god sed vad gäller konsten att citera, och var gränsen går mellan legitima litterära lån och plagiat. Jag har varken gått i taket, som Gellerfelt tror, eller rasat, som Jonas Thente i *Dagens Nyheter* förmodar. Inte heller har jag varit särskilt upprörd, som Andreas Brunner i *Sydsvenskan* gissar. Så mycket har jag inte engagerat mig i Fabian Kastners tilltag när han brandskattat en stor mängd författare på material till sin egen debutroman – det finns förvisso grällare exempel, bland annat i en av fjolårets svenska historiska romaner.¹² Men det kan vara värt att diskutera ett så mossigt begrepp som ärlighet i samband med Kastners berättelse, även om någon bloggare tyckt att det är OK med rip-off. Gellerfelt jämför också med Gunnar Ekelöfs *En Mölna-elegi*. Där kan man ha nytta av lärda kommentatorer som Leif Sjöberg och Paul Åström, men redan på sista sidan tillfogade poeten själv en förklarande not, fast inte

¹² Ernst Brunners dokumentärroman om Karl XII, *Carolus Rex – hans liv i sanning återberättat* (2005).

lika utförlig som Eliots (som hade blivit ännu längre om inte Ezra Pound, il miglior fabbro, strukit i manuskriptet). Inga sådana hänvisningar finns i *Oneirine*, där får man invänta fotnoterna från en beläst litteraturvetare med spårsinne. Jonas Thente nämnde Rachmaninovs *Paganini-variationer* och Duchamps mustasch på Mona Lisa, jämförelser som haltar – i båda fallen vet vi vad som varieras. Men hur välbekant var Perecs *Le voyage d’hiver* för svenska läsare ännu för en månad sedan? Johan Dahlbäck i *Göteborgs-Posten* var en av de ytterligt få recensenterna som upptäckte vilken nytta Kastner dragit av den novellen. Ett enda kapitel i *Oneirine*, det tjugosjätte, skiljer sig markant från och höjer sig över de övriga i boken. Där är intrigen finurlig, och framställningen får liv. Intet under att både Dahlbäck och jag härsknade till när vi såg inte bara drygt en halv sida ordagrant överflyttad från vinterresan, men också hela den festliga handlingen. Det finns en “ovedersäglig charm i detta hälsande mellan tid, rum och författare” skriver Gellerfelt. Så är det förstås hos Eliot (“You! hypocrite lecteur!—mon semblable,—mon frère!...”), med citationstecknen noga utsatta, och hos Ekelöf (“Klockan ett/ kom en sprätt...”). Men hur lyckad är en sådan hälsning ifall de allra flesta läsare (och recensenter) missar den helt? Kan läsaren lita på att Kastners enda intention varit att just hälsa? Hur skulle reaktionen blivit om han på samma vis upprättat en anonym dialog med en nulevande inhemska författare vars uppfinningsförmåga och formuleringsglädje han klippt, för att sedan klistra in i en bok med ett helt annat författarnamn, sitt eget? Själv har jag svårt att se det legitima i detta dubbla lån – C.G. Bjurström har ju besparat Kastner grovjobbet att översätta Péric – trots allt tal om collage, pastisch och palimpsest.¹³

¹³ *Svenska Dagbladet* 16 februari 2006. Fabian Kastner kom med en onödigt arrogant replik i samma tidning fem dagar senare (“Självklart förekommer där citat. Många citat. Faktum är att där inte förekommer något annat än just

Där kunde det ha slutat, men det finns en epilög. När jag här-omveckan var i Uppsala i annat ärende råkade jag gå inom litteraturvetenskapliga institutionen, och såg en stapel kopior av en uppsats framlagd för ventilation, ett magisterexamensarbete på 64 sidor av Johan Skog, med en titel som fick mig att studsa: *Upphovsrättsliga anteckningar i anslutning till Fabian Kastners Oneirine*. Där fanns den klartänkta analysen av rättsläget, fjärran den upprörda stormen i vattenglasets kring oväsentligheter, den diskussion som jag i min oskuld hade hoppats skulle ha följt på min recension av boken som flaggade rätt för stölden av en annan författares text. Och Johan Skogs slutsats?

Det som kan tyckas besvärande med detta är att för det fall man anammar idén om litteraturen som ett allmänt sorl som ingen kan göra anspråk på det knappast torde vara aktuellt att ge ut en roman uteslutande bestående av andra författares formuleringar *under eget namn*. Därmed bidrar Kastner oundvikligen till inskräpandet av den idé hos allmänheten som han hånat meddelst svårtillgängliga filosofer, nämligen att det existerar något som kan kallas för ett originellt uttryck. Genom att, trots sina försäkringar om motsatsen, dölja de insatser som andra gjort på litteraturens område, träder han själv med hjälp av andras ord fram på den svenska litterära scenen med ett ökat kulturellt kapital och status som författare (s. 57).

Stor sak, eller med Heidenstams ord: "Hur lätt blir människornas kinder heta!/De döma snabba, fast de litet veta".

citat"). En del av detta är utlagt på Wikipedia, under uppslagsordet Fabian Kastner, kanske av honom själv.

Litteratur

- Christofferson, Birger: *Svenska litteraturkritiker. Metoder, teorier, värderingar*. Stockholm: Norstedts PAN 1970 (1962).
- Forser, Tomas: *Kritik av kritiken – 1900-talets svenska litteraturkritik*. Gråbo: Anthropos 2002.
- Kastner, Fabian: *Oneirine*. Stockholm: Bonniers 2006
- McDonald, Rónán: *The Death of the Critic*. London: Continuum 2007.
- Skog, Johan: *Upphovsrättsliga anteckningar i anslutning till Fabian Kastners Oneirine*. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet [Magisterexamensarbete, beteckning M 1202] 2008.
- Wood, James: *How Fiction Works*. London: Jonathan Cape 2008.